

Aile İsnâdları ve Bekir Kuzudişli'nin ve *Aile İsnâdları* Adlı Eseri Üzerine

Osman ÇAVUŞ*

I. Giriş

İslam hukuku ve hadis alanında yaptığı araştırmalarla tanınan oryantalist Joseph Schacht (ö. 1969) tarafından isimlendirilen ve hadis literatüründeki benzerlerinden farklı bir şekilde yeniden yorumlanan ve ayrıca ilk üç asırdaki isnâdların oluşum seyrini ifade etmek için kullanılan bir kavram olan “Aile İsnâdları (*family isnads*)”, oryantalistler tarafından farklı şekillerde tanımlansa da yakın derecedeki kan ve süt bağının yanı sıra aile ile aynı mekânı paylaşan şahısların birlikte yer aldığı isnâdları ifade eder. Nabia Abbott (ö. 1981), James Robson (ö. 1981), G. H. Albert Juynboll (ö. 2010) ve Harald Motzki (ö. 2019) gibi oryantalistlerin çalışmalarında kullandığı bu kavrama ve bu isnâd türüyle nakledilen hadislerin sıhhatine dair tartışmalar güncelliğini korumaktadır. Schacht ve Juynboll'e göre II./VIII. asırdaki râvilerin Hz. Peygamber ile arasındaki zamansal boşluğu doldurmak adına aile ilişkilerini kullanarak uydurduğu bu isnâdlar, görünüşü kurtarmanın bir aracı olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla onlar söz konusu isnâdlarla rivayet edilen hadislerin otantik/sahih olmadığına dair bir gösterge olarak değerlendirilmiştir.

II. Bekir Kuzudişli'nin ve *Aile İsnâdları* Adlı Eseri Üzerine

Günümüzde isnâdla alakalı pek çok çalışma bulunmakla birlikte oryantalistlerin “Aile İsnâdları” kavramı hakkındaki iddialarını derinlemesine incelemeyen ancak bu kavrama değinen bazı çalışmalar bulunmaktadır.¹ Bu çalışmaların aksine bu meseleyi derinlemesine inceleyen ve literatürdeki büyük bir

* Doktora, Hadis, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İSTANBUL.
osmancavus@marun.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8773-4071

Geliş: 23.12.2023

Yayın: 31.12.2023

¹ Bu çalışmalardan bazıları için bkz. Ahmet Yücel, “Oryantalistlerin Hadis ve Sünnet'e Yakla-

boşluğu tamamlayan bir çalışma olarak Bekir Kuzudişli'nin *Aile İsnâdları* adlı kitabı göze çarpmaktadır. Kuzudişli'nin 2005'te "Hadis Rivâyetinde Aile İsnâdları" adlı bu doktora tezi (İstanbul Üniversitesi SBE),² aynı adla 2007'de kitap haline getirilmiştir (İstanbul: İşaret Yayınları). Ancak 2007'de basılan kitapla 2021'deki kitap arasında birçok farklılık bulunduğu için bu kitabı tekrar basım gibi değerlendirmek pek mümkün değildir. Zira Kuzudişli'nin *Aile İsnâdları*'nda literatürü tekrar gözden geçirerek kitabı zenginleştirdiği ve bazı başlıkların çıkartarak daha sade bir metin oluşturduğu görülür. Ayrıca metnin editoryal bir süreçten geçerek daha güzel bir hâle geldiğini de söylemek mümkündür.

Kuzudişli'nin çalışmasının kendine özgü ve orijinal bir yapısı bulunur. Giriş haricinde "Hadis Rivayet Tarihinde Aile İsnâdlarının Oluşumu", "Sıhhat Açısında Aile İsnâdları" ve "Bir Örnek Olarak Ömer b. el-Hattâb Aile İsnâdı" adını taşıyan üç bölümü olan *Aile İsnâdları*'nın sonundaki Ekler'de ise "Kadınların Mescidlere Gitmelerine İzin Veren Hadisin İsnâdları" ve "Yalancı Râvilerin Kullandıkları Aile İsnâdları" adlı iki ek bulunur. Kuzudişli, Giriş'te aile isnâdının tanımı ve bu isnâdların kapsamı, kitapta kullandığı metot ve literatürdeki kaynakları üzerinde durur (s. 19-35). Birinci Bölüm'de aile, ailenin unsurları ve yapısı, aile isnâdları-vesikalar ilişkisi, aile isnâdları-konu ilişkisi ve aile isnâdı-yakınlık ilişkisi üzerine yoğunlaşır (s. 39-134). İkinci Bölüm'de aile isnâdı eksenindeki tartışmalar, aile isnâdlarının sıhhati, mevzu rivayetlerde aile isnâdı kullanımına yoğunlaşan Kuzudişli'nin yine bu bölümde kadınların mescide gitmelerine izin veren hadis örnekleminde aile isnâdlarını incelediği görülür (s. 137-223). Üçüncü Bölüm'de ise Ömer b. el-Hattâb aile isnâdını sahâbe dönemi, tâbiûn dönemi ve etbâ'u't-tâbiîn dönemi olarak üç kısımda inceler ve Ömer ailesinden zayıf ve metruk râvilerle yer verir (s. 227-307). Ekler'de ise örneklem olarak belirlediği hadisin beş şemasına yer veren Kuzudişli, ayrıca yalancı râvilerin kullandıkları aile isnâdlarını yapı, tabaka ve bölgelerine göre tasnif eder (s. 315-355).

şınırları", *İslam Geleneğinde ve Modern Dönemde Hadis ve Sünnet* (ed. Bünyamin Erul), İstanbul: KURAMER Yayınları, 2020, s. 570-571; Bekir Kuzudişli, "Oryantalist Paradigma Bağlamında Hadis Kavramlarını Yeniden Düşünmek", *Usûl: İslam Araştırmaları*, 2016, sayı: 25, s. 19-20; Halit Özkan, "Vicâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLIII, 100; Hayri Kirbaşoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Ankara: OTTO Yayınları, 2019, s. 423; Hüseyin Akgün, "Hadislerin Otantikliği Hususunda Bazı Oryantalistlerin Görüşleri ve 'Hadisin Özü' (Kern, Core) Kavramı", *Hikmet Yurdu*, 2015, cilt: VIII, sayı: 15, s. 85; İbrahim Kutluay, "Çağdaş Oryantalistlerin İsnada Farklı Yaklaşımları Çerçevesinde Nabia Abbott", *YDÜ I. Uluslararası Hadis İhtisas Sempozyumu*, 2014, s. 306-308; İbrahim Hatiboğlu, "Nâfi", *DİA*, XXXII, 287; Raşit Küçük, "İsnad", *DİA*, XXIII, 156; Veli Aba, "Duygusal Yakınlık Bağlamında Nesnel Cerh Uygulama Örnekleri (Baba-Oğul/Hoca-Talebe Özelinde)", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2016, cilt: XVI, sayı: 2, s. 143.

² Doktora tezi hakkındaki bir değerlendirme için bkz. Fatma Kızıl, "Hadis Rivâyetinde Aile İsnâdları, Bekir Kuzudişli". *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 5, sy. 1 (Haziran 2007): 195-98.

Aile isnâdlarını kısmi, tekli ve çoklu olarak üç kısımda inceleyen (s. 22-24), sahâbîlerin soyundan gelen bazı kezzâb ve metrûk kişilerden dolayı aile isnâdlarının tümüne şüphle bakılamayacağı, muhaddislerin sahih aile isnâdlarını mevzu isnâdlardan ayırdığı ve aile isnâdlarının tabii bir durum olduğu sonucuna ulaşan Kuzudişli'ye göre bazı oryantalistlerin aile isnâdları hakkındaki şüpheleri varsayımlarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca aile isnâdları gibi şeyir/bölge ve kolektif isnâdların incelenmesini teklif eder (s. 309-312).

Kuzudişli'nin dağınık bilgileri güzel bir şekilde sunduğu görülmektedir. Ancak bazı yerlerde bilgilerin eksik kaldığı ve bu eksiklikten kaynaklı olarak yorum hataları yaptığı görülür. Örneğin İsmail b. Ebî Üveys (ö. 226/840) hakkındaki cerh ifadelerine yer verdikten sonra İbn Ebî Üveys'in "Ben, Medineliler bir konuda ihtilafa düştüklerinde onlar için bazen hadis uydururdum" sözünü zikreder. Bu sözün ardından "İbn Hacer, İbn Ebî Üveys'in bu itirafı ile birçok muhaddisin ondan hadis nakletmesi arasındaki çelişkiyi 'Belki de İsmail bu işi gençliğinde yapmış daha sonra bu gibi şeylerden vazgeçmiştir' diyerek uzaklaşmaya çalışmıştır. Ancak 'Allah Resûlü adına yalan söyleyen râvilerin hadisleri, hiçbir şekilde kabul edilmez' şeklindeki usul kaidesi dikkate alındığında İbn Hacer'in açıklaması yetersiz kalmaktadır." şeklinde bir yorumda bulunur ve bu kaide için Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tedribü'r-râvi'sini* kaynak gösterir (s. 162-163). Ancak Kuzudişli'nin verdiği kaynağa bakıldığında -ki atfın doğru sayfası aşağıdadır- bu kaidenin muhaddislerin tamamı tarafından kabul edilen bir kaide olmadığı görülür. Dolayısıyla İbn Hacer'in (ö. 852/1449) yorumu muhaddislerin tamamına aykırı değildir. Burada önemli olan diğer muhaddislerden ziyade İbn Hacer'in hangi görüşü benimsediğidir. Eğer kendi benimsediği görüşe aykırı bir tutum içerisindeyse bu durumdaki açıklaması yetersiz olarak değerlendirilebilir. Bir diğer mesele de İbn Hacer'in İbn Ebî Üveys'in yalanla töhmeti uzak görmesidir ki onun hakkındaki bu ithamlar karşısında cümlesine "belki" olarak başlamaktadır. Yine başka bir durum da başta Buhârî (ö. 256/870) olmak üzere İbn Ebî Üveys'ten rivayette bulunan pek çok muhaddisin olmasıdır. Eğer Kuzudişli'nin iddia ettiği gibi usul kaidesinde ittifak olsaydı veya İbn Ebî Üveys hakkındaki yalan ithamları kabul edilseydi muhaddislerin kendisinden rivayette bulunmamaları gerekirdi. İbn Ebî Üveys örneğinden Buhârî ve diğer muhaddislerin Hz. Peygamber adına yalan uydurmaktan tövbe eden râvinin rivayetinin kabul edeceklerini söylemek zor bir ihtimal gözükmemektedir, dolayısıyla bunlara böyle bir görüş nispet etmek uygun değildir. Ancak İbn Ebî Üveys'in sözüne bakıldığında söylediği yalanın Hz. Peygamber hakkında mı yoksa otorite kabul edilen başka kişiler üzerinden olduğuna dair apaçık bir durum olmadığı da söylenebilir. Netice itibarıyla İbn Ebî Üveys hakkındaki ithamların çoğu muhaddis tarafından dikkate alınmadığı, kendisinin adaletinde bir problem olmadığı ve hadislerinin genellikle mütâbaât veya şevâhid olarak kullanılmasında da hareketle hızında problem olduğu söylenilebilir.

Kuzudişli'nin çalışmasındaki kaynak kullanımını da incelenmiştir. Kitabın tamamındaki kaynakların incelenmesinin zorluğundan dolayı kitabın tamamına bakılmadığı belirtilmelidir. Bu yüzden Birinci Bölüm'deki kaynaklar örneklem olarak seçilmiş ve sayfalara göre değişen bir şekilde 3-10 arasındaki kaynak kullanımına bakılmıştır. Öncelikle Kuzudişli'nin kaynak göstermedeki becerisinin takdire şayan olduğu söylenmelidir. Ancak bazı dipnotlardaki kaynaklarda hataların olduğu da belirtilmelidir. Kuzudişli'nin Hatib el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Târih*'ine yaptığı atıfların bir kısmı³ ve Süyûtî'nin *Tedribü'r-râvi*'sinden⁴ kaynak olarak gösterdiği dipnotlardaki sayfa numaralarının tamamı hatalıdır. Bu durum kitabı aslından kullanmayıp *el-Mektebetü's-Şâmile* üzerinden kullandığından dolayı kitap boyunca devam eder. Bu iki kitapta hatalar dışında Kuzudişli'nin zikrettiği kaynaklardan s. 19 dp. 1'deki "Münâvî, *el-Yevâkît*, II, 261"ın doğrusu "II, 548", s. 43 dp. 30'daki "İbn Hacer, *Feth*, VII, 661"ın doğrusu "VIII, 61", s. 46 dp. 49'daki "Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, 137-42"nin doğrusu "XXXIII, 137-42", s. 46 dp. 57'deki "Ebû Davud, *el-Merâsil*, I, 128" ve s. 49 dp. 77'deki "I, 270"nin doğrusu "s. 270", "İbn Tolun, *İ'lâm*, s. 143-154"ün doğrusu "s. 146-163" ve s. 89 dp. 432'deki "İbn Tolun, *İ'lâm*, s. 143, 154"ün doğrusu "s. 146-163", s. 54 dp. 129 ve 130'daki "Dârekutnî, *el-İlel*, I, 229"un doğrusu "I, 231", s. 77 dp. 328'deki "Hatib, *el-Müttefik*, 1060"ın doğrusu "II, 1060" ve s. 80 dp. 364'teki "İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 202"nin doğrusu "I, 204" şeklinde olmalıdır. Ayrıca aynı kaynağa atıf yapan bazı dipnotlarda da standardın dışına çıkmalar söz konusudur (s. 250 dp. 196-197).

Kuzudişli, Giriş'te "Müellif ya râvi isimlerinin ilk geçtiği yerde vefat tarihleri hicri ve miladi olarak verilmiş, eserin sonuna etraflı bir indeks eklendiği için vefat tarihlerinin tekrarına ihtiyaç duyulmamıştır." (s. 31) diyerek şahıslardan sonra vefat tarihlerini vereceğini belirtmiştir. Tespit ettiğimize göre kitapta 675'in üstünde şahıs ismine rastlanmaktadır. Ancak bu kişilerden 203'ünün vefat tarihini ilk geçtiği yerde vermiş, 472'sinin vefat tarihini ilk geçtiği yerde vermemiştir. Bunun yanı sıra 13 kişinin vefatını ilk geçtiği yer dışında ikinci geçtiği yerde ve bunlardan ... kişinin de üçüncü geçtiği yerde tekrar zikretmiştir. 17 kişinin vefatını da zikredildiği ikinci yerde vermiştir. Bunların dışında bir kişinin vefatını üç yerde (s. 59, 268, 291), bir kişinin vefatını

³ s. 53 dp. 113, 115 ve s. 54 dp. 120'deki "V, 410"un doğrusu "III, 28", s. 83 dp. 392 ve 395, s. 84 dp. 397, 400 ve 402'deki "I, 170"ın doğruları "I, 180" ve "I, 181" şeklinde olmalıdır.

⁴ Kuzudişli'nin "Süyûtî, *Tedrib*, ..." şeklinde verdiği atıfların s. 19 dp. 1'deki "II, 146"nın doğrusu "II, 256", s. 20 dp. 2, 3, 7 ve 11'deki "II, 254, 249, 256, 188"ın doğrusu sırasıyla "II, 145, 142, 146, 109-111", s. 65 dp. 226'daki "II, 158"nin doğrusu "II, 93", s. 93 dp. 464 ve s. 93 dp. 147'teki "II, 258"ın doğrusu "II, 147", s. 138 dp. 6'taki "II, 257-259"un doğrusu "II, 147-149", s. 143 dp. 37'deki "II, 259"un doğrusu "II, 149", s. 144 dp. 50 ve s. 146 dp. 70'teki "I, 141"ın doğrusu "I, 70", s. 163 dp. 189'daki "I, 329"un doğrusu "I, 179-180", s. 199 dp. 349'daki "II, 257"nin doğrusu "II, 147" ve s. 203 dp. 358'deki "I, 82"nin doğrusu "I, 38" şeklinde olmalıdır.

da ilk geçtiği yerde vermeyip iki kere vermiştir (s. 244, 275, 279). Ayrıca bu şartında alıntı ve dipnotlardaki vefat tarihlerine değinmese de Kuzudişli'nin burada da bir standardı yoktur (s. 46, s. 49 dp. 77, s. 71 dp. 265, s. 89 dp. 430, s. 103). Netice itibariyle Kuzudişli'nin kitabında kendi koyduğu vefat tarihleri standardına uymadığı rahatlıkla söylenebilir. Kuzudişli'nin Hazevat ile ilgili verdiği bilgiye dipnottaki kaynaklarda rastlanmamaktadır (s. 110 dp. 630). Ayrıca Mizmâr hadisinin isnâdıyla alakalı zikrettiği “o da aile içinde oğlu Saîd’e” (s. 116 dp. 679) şeklindeki ifadenin kaynağına bakıldığında isnâddaki kişinin “Büreyd” olduğu görülür, bu kaynak yerine farklı hadis eserlerinden bir dipnot verilmesi daha uygun olacaktır.

Ayrıca 675 kişinin ismini zikreden Kuzudişli'nin kitap ve isimlerin zabtında çok iyi bir seviyede olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra “...Kudâme b. Anze”nin (s. 43 dp. 31) doğrusu “Kudâme b. Aneze”, İbnü'l-Mibred ve İbnü'l-Mebred olarak iki farklı şekilde kaydedilen isminin (s. 53 dp. 114, 58 dp. 160, s. 228 dp. 7, 8; s. 231 dp. 37, vd.) doğrusu da “İbnü'l-Mibred” olmalıdır. Alâ'nin (ö. 761/1359) “el-Veşyü'l-mu'Allem” (s. 32) ve “el-Veşiyü'l-mu'lim” (s. 78 dp. 337) şeklinde iki farklı zabıtla verilen kitabın doğru zabtı -muhakkiklerin genelinin bu şekilde kaydetmesinden dolayı- “el-Veşyü'l-mu'Allem” olmalıdır.

Kuzudişli'nin Arapça metin tercümelerinde çok iyi bir seviyede olduğu görülür. Ancak birkaç yerde tercüme hatası bulunmaktadır. Örneğin Vâil b. Hucr'un sözünün tercümesi “Bana ve kavmime belge yaz” (s. 62) değil “Bana kavmime götürmek için belge yaz” olmalıdır. Ayrıca İbn Ömer'in kendisine muhalefet eden oğluna ifadesini “fe'ale'llahü bike ve fe'ale/Allah sana lanet etsin” (s. 180)⁵ şeklinde tercümesi etmesi ağır kaçmaktadır. Bu ifadenin “Allah sana layığını yapsın ve yaptı/seni bildiği gibi yapsın/sana şöyle etsin” olarak tercüme edilmesi daha uygun gözükmektedir.

Kuzudişli'nin kaynak kullanımına bakıldığında da metnin hacmini genişletecek bir düzeyde atıf yaptığı ve bu atıflarda herhangi bir standart yakalamadığı görülür. Isnâdlarla ilgili atıflarında hadis kitaplarının dışına taşarak bazen fıkıh (s. 55 dp. 135, s. 67 dp. 238, vd.) ve bazen de tahrîc (s. 127 dp. 771, vd.) kitaplarına atıf yaptığı görülür. Bunun dışında ricâl ile alakalı bilgileri de yine şerh kitaplarından kullanması (s. 300 dp. 662) ve bu duruma benzer pek çok kaynağın kullanımı da kaynak gösterme açısından uygun değildir. Örneğin “Ayrıca ricâl kitaplarındaki...” (s. 240) şeklinde başlayan cümlesinin atıfları İbn Abdilber'in (ö. 463/1071) *et-Temhîd* ve İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *et-Târih*'idir. Oysa bunların ikisi de ricâl kitabı değildir. Yine “Allah Resûlü ile Hz. Ebû Bekir'in Medine'ye yaklaştıkları sırada Şam'dan kervanlarıyla dönen

⁵ Kuzudişli'ye bu lafzın tercümesi hakkında sorduğumda kendisi bu tercümenin yanlış olduğunu ve editoryal süreçte bu tercümenin değiştirilmesinin bir ara gündeme geldiğini ancak daha sonrasında öylece kaldığını belirtmiştir.

Zübeyr ile karşılaştıkları sahih kaynaklarda yer alır” ifadesine Abdürrezzâk’ın (ö. 211/826-27) *el-Musannef*, Buhârî’nin *es-Sahîh*, İbn Kesîr’in *el-Bidâye* (ö. 774/1373) ve Makrîzî’nin (ö. 845/1442) *İmtâ’* kaynak gösterir (s. 103, dp. 571). Ancak burada Buhârî’nin kitabı hariç diğer kitapların hiçbiri sahih kaynaklar kategorisinde yer almaz.

Kaynakça’ya bakıldığında kitabın 2007’deki baskısında olmayan birçok kitaba rastlanır. Ancak Kuzudişli’nin burada da bir standart yakalayamadığı görülür. Şahıslar ve eserlerin bazıları alfabetik olarak sıralanmamış, soyadı ve nisbelerin kullanımında da düzensizlikler vardır (s. 357-376).

III. Sonuç

Netice itibarıyla Kuzudişli’nin *Aile İsnâdları*’ndaki hadis araştırmacılarının özellikle de oryantalizm ve isnâdla alakalı meselelerde çalışacak kişilerin çalışma metodu, meseleyi değerlendirmesi ve kaynaklara olan vukufiyeti açısından mutlaka okunması gereken eserlerden birisidir. Ayrıca oryantalistlerin iddialarından birisi olan bu meseleyle alakalı da birçok kişinin sadrına şifa olduğunda hiç şüphe yoktur.